BAJARILISHLARNI O'LCHASH (PERFORMANCE MEASUREMENT)

Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308,
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

Toshpo‘latov Xurshid
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20347442

Annotatsiya. Mazkur maqolada korxona va tashkilotlar faoliyatida bajarilishlarni o‘lchash tizimining iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashdagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida zamonaviy performance measurement yondashuvlari, ularning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyati hamda korxona natijadorligini baholashdagi amaliy imkoniyatlari o‘rganildi. Shuningdek, moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlar asosida faoliyat samaradorligini aniqlash usullari yoritilib, strategik boshqaruv bilan integratsiyalashgan baholash mexanizmlarining afzalliklari ochib berildi. Maqolada korxonalarda samaradorlikni monitoring qilish, resurslardan oqilona foydalanish va raqobatbardoshlikni oshirishda KPI, Balanced Scorecard hamda natijadorlik indikatorlaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari bayon etilgan. Tadqiqot natijalari tashkilotlarda boshqaruv tizimini takomillashtirish, mehnat unumdorligini oshirish hamda uzoq muddatli strategik maqsadlarga erishishda bajarilishlarni o‘lchash tizimining muhim boshqaruv vositasi ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: bajarilishlarni o‘lchash, performance measurement, samaradorlik ko‘rsatkichlari, KPI, Balanced Scorecard, strategik boshqaruv, natijadorlik tahlili, boshqaruv qarorlari, mehnat unumdorligi, korxona samaradorligi, monitoring tizimi, moliyaviy ko‘rsatkichlar, nomoliyaviy indikatorlar.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxona va tashkilotlar faoliyatining samaradorligini ta’minlash masalasi strategik boshqaruvning eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Raqobatning kuchayishi, resurslarning cheklanganligi hamda bozordagi o‘zgaruvchan talablar sharoitida faqatgina an’anaviy moliyaviy natijalarni tahlil qilish yetarli bo‘lmay qoldi. Shu sababli, korxona faoliyatini kompleks baholash imkonini beruvchi bajarilishlarni o‘lchash tizimlari (performance measurement systems) dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tizimlar tashkilotning nafaqat moliyaviy natijalarini, balki operatsion jarayonlar, mijozlar qoniqishi, ichki biznes jarayonlar va innovatsion rivojlanish kabi muhim yo‘nalishlardagi natijadorligini ham baholash imkonini beradi.

Bajarilishlarni o‘lchash tizimlarining asosiy vazifasi boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun ishonchli va o‘z vaqtida axborot ta’minotini yaratishdan iboratdir. Bu esa korxona rahbariyatiga mavjud resurslardan samarali foydalanish, muammoli sohalarni aniqlash hamda strategik maqsadlarga erishish jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, KPI (Key Performance Indicators) va Balanced Scorecard kabi yondashuvlar zamonaviy boshqaruv amaliyotida keng qo‘llanilib, ular orqali tashkilot faoliyatining turli darajalari o‘zaro bog‘langan holda tahlil qilinadi.

Shuningdek, bajarilishlarni o‘lchash tizimlari korxonalarda faqat nazorat vositasi emas, balki rivojlanish va o‘sishni rag‘batlantiruvchi mexanizm sifatida ham xizmat qiladi. Ular yordamida xodimlar faoliyatini baholash, ishlab chiqarish jarayonlaridagi samaradorlikni oshirish hamda innovatsion yondashuvlarni joriy etish mumkin bo‘ladi. Natijada, tashkilotning umumiy raqobatbardoshligi kuchayadi va uzoq muddatli barqaror rivojlanish ta’minlanadi.

Mazkur maqolada bajarilishlarni o‘lchash tizimlarining nazariy asoslari, ularning amaliy qo‘llanilishi hamda zamonaviy korxona boshqaruvidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shu bilan birga, ushbu tizimlarning afzalliklari va ularni samarali joriy etish bilan bog‘liq masalalar ham yoritiladi.

Asosiy qism. Bajarilishlarni o‘lchash (Performance Measurement) zamonaviy boshqaruv tizimlarining markaziy elementlaridan biri bo‘lib, u tashkilot faoliyatining samaradorligini kompleks

baholash va strategik qarorlar qabul qilish uchun asos yaratadi. Ushbu yondashuv oddiy natijalarni qayd etishdan ko‘ra chuqurroq mazmunga ega bo‘lib, u korxonaning barcha darajadagi jarayonlarini tizimli tahlil qilishni nazarda tutadi. Shu sababli, performance measurement faqat nazorat vositasi emas, balki boshqaruvni rivojlantiruvchi analitik mexanizm sifatida qaraladi.

Bajarilishlarni o‘lchash tizimining asosiy mohiyati tashkilot maqsadlari va amaliy natijalar o‘rtasidagi muvofiqlikni aniqlashdan iborat. Har qanday korxona strategik maqsadlarni belgilaydi, biroq ularning amalda qay darajada bajarilayotganini aniqlamasdan turib samarali boshqaruvni ta’minlash mumkin emas. Shu nuqtai nazardan, KPI (Key Performance Indicators) tizimi muhim rol o‘ynaydi. KPIlar orqali korxona faoliyatining muhim yo‘nalishlari raqamli va o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar asosida ifodalanadi. Bu esa subyektiv baholashni kamaytirib, qaror qabul qilish jarayonini aniqlashtiradi.

Shuningdek, Balanced Scorecard yondashuvi bajarilishlarni o‘lchash tizimining eng keng tarqalgan modellardan biridir. Ushbu model tashkilot faoliyatini to‘rt asosiy nuqtai nazar: moliyaviy natijalar, mijozlar bilan munosabatlar, ichki biznes jarayonlar va o‘qish hamda rivojlanish yo‘nalishlari orqali baholaydi. Bunday yondashuv korxona faoliyatini bir tomonlama emas, balki tizimli va muvozanatli tarzda tahlil qilish imkonini beradi. Natijada, tashkilot faqat daromadga emas, balki uzoq muddatli barqarorlikka ham yo‘naltiriladi.

Bajarilishlarni o‘lchash tizimlarining muhim jihatlaridan biri bu moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlarni birgalikda tahlil qilishdir. Moliyaviy indikatorlar, masalan, foyda, rentabellik va xarajatlar, korxonaning iqtisodiy holatini ifodalasa, nomoliyaviy ko‘rsatkichlar mijozlar qoniqishi, ishlab chiqarish sifati, xodimlar samaradorligi va innovatsion faollikni aks ettiradi. Ushbu ikki turdagi ko‘rsatkichlarning uyg‘unligi tashkilot faoliyatini to‘liq baholash imkonini beradi.

Amaliyotda bajarilishlarni o‘lchash tizimi boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida aniqlangan past samaradorlik ko‘rsatkichlari muammoli hududlarni tezkor aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Shu bilan birga, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish orqali xarajatlarni optimallashtirishga erishiladi. Bu esa korxonaning umumiy raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, bajarilishlarni o‘lchash tizimi xodimlar faoliyatini baholashda ham muhim ahamiyatga ega. Aniq belgilangan indikatorlar asosida xodimlarning ish samaradorligi obyektiv baholanadi, bu esa motivatsiyani oshirish va mehnat unumdorligini yaxshilashga olib keladi. Bunday yondashuv inson resurslarini boshqarishda shaffoflikni ta’minlaydi va adolatli baholash tizimini shakllantiradi.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, zamonaviy raqamli texnologiyalar bajarilishlarni o‘lchash tizimlarining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Big Data, sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari orqali real vaqt rejimida ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish imkoniyati paydo bo‘ldi. Bu esa boshqaruv qarorlarining tezkorligi va aniqligini oshiradi.

Umuman olganda, bajarilishlarni o‘lchash tizimi korxona faoliyatining barcha darajalarida samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi muhim boshqaruv vositasi hisoblanadi. U strategik rejalashtirish, operatsion nazorat va resurslarni optimallashtirish jarayonlarini bir-biri bilan bog‘lab, tashkilotning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Shuning uchun ushbu tizimni to‘g‘ri joriy etish va doimiy takomillashtirib borish zamonaviy korxonalar uchun muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Xulosa. Bajarilishlarni o‘lchash tizimlarini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxona va tashkilotlar samaradorligini oshirish faqat moliyaviy ko‘rsatkichlarga tayanish orqali to‘liq ta’minlanmaydi. Zamonaviy boshqaruv sharoitida qarorlar sifatini oshirish uchun moliyaviy va nomoliyaviy indikatorlarni birgalikda tahlil qilish zarur bo‘ladi, chunki aynan shu yondashuv tashkilotning real holatini to‘liqroq aks ettiradi va strategik maqsadlar bilan amaliy natijalar o‘rtasidagi tafovutni kamaytiradi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, KPI va Balanced Scorecard kabi tizimlar korxona faoliyatini tizimli nazorat qilish, resurslardan oqilona foydalanish hamda uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq amaliyotda ushbu tizimlarning samaradorligi ularni qanday joriy etilganiga, ko‘rsatkichlarning to‘g‘ri tanlanganiga va tashkilot ichidagi axborot almashinuvi darajasiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli, birinchi amaliy tavsiya sifatida korxonalarda bajarilishlarni o‘lchash tizimini joriy etishda ko‘rsatkichlarni tanlash strategik maqsadlarga

to‘liq moslashtirilishi lozim, aks holda noto‘g‘ri indikatorlar boshqaruvni chalg‘itishi mumkin. Ikkinchi muhim yo‘nalish sifatida ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish jarayonlarini avtomatlashtirish zarur, chunki qo‘lda bajariladigan tahlillar nafaqat vaqt talab qiladi, balki xatolik ehtimolini ham oshiradi, raqamli texnologiyalar esa real vaqt rejimida aniq axborot olish imkonini beradi. Uchinchi tavsiya sifatida tashkilot ichida natijadorlik madaniyatini shakllantirish muhim bo‘lib, bunda xodimlar uchun aniq va o‘lchanadigan maqsadlar belgilanishi, ularning faoliyati shaffof baholanishi va motivatsiya tizimi bilan bog‘lanishi kerak, chunki faqat nazorat emas, balki rag‘batlantirish ham samaradorlikni oshiradi. Bundan tashqari, boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida faqat qisqa muddatli natijalarga emas, balki uzoq muddatli barqarorlikka ham e’tibor qaratish lozim, chunki haddan tashqari qisqa muddatli KPIlarga yo‘naltirilgan tizim strategik rivojlanishni cheklab qo‘yishi mumkin. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, bajarilishlarni o‘lchash tizimi to‘g‘ri tashkil etilganda korxona uchun nafaqat nazorat vositasi, balki rivojlanish va innovatsiyalarni rag‘batlantiruvchi kuchli boshqaruv instrumentiga aylanadi va uning samarali qo‘llanilishi raqobatbardoshlikni oshirish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduraxmonova, G. (2021). Inson resurslarini boshqarish. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi nashriyoti.
2. Maxmudov, S., & Mirzaeva, Sh. (2024). Boshqaruv samaradorlik ko‘rsatkichlari (KPI) tizimini joriy qilishning nazariy jihatlari. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(5), 175–184. https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss5-pp175-184
3. Tursunaliev, I. U. (2024). Aksiyadorlik jamiyatlarida faoliyat samaradorligini o‘lchashning keng qamrovli asosi sifatida balanslangan ko‘rsatkichlar tizimini qo‘llash. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(2), 223–229. https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss2-pp223-229
4. Tursunaliev, I. U. (2024). Improving the efficiency of the balanced scorecard system in economic entities. International Journal of Economics and Innovative Technologies, 12(1), 48–52. https://doi.org/10.55439/EIT/vol12_iss1/i5
5. Qudbiev, D., Qudbiev, N. T., & Imomova, Z. T. Q. (2022). Moliyaviy hisobotlardan moliyaviy menejmentda foydalanish masalalari. Scientific Progress, 3(4), 1030–1037.